

NÁDASDY ÁDÁM

BÚCSÚ A NYELVHELYESSÉGTŐL

LIV. évfolyam 32. szám, 2010. augusztus 13.

A nyelvész és az őszinteség

A Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, Gombocz Zoltán professzor (vigyázat, minden „o”-ja rövid!) 1931-ben szokatlanul őszinte beszéddel nyitotta meg a Társaság éves közgyűlését. A címe *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány* volt. „Tisztelt Társaság!”, kezdte Gombocz, „A nagyközönség valamennyi nyelvtudományi probléma közül a nyelvhelyesség iránt érdeklődik legjobban. Ezzel szemben a nyelvészek érdeklődése nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély. A legtöbb nyelvész, ha nyelvhelyességi kérdésekben döntőbírónak felhívják, ha őszinte merne lenni, azt felelné: »Én a nyelv történeti fejlődését vizsgálom, törvényeket állapítok meg benne, de bírāja nem akarok lenni«, vagy: »Magam is szeretném tudni, hogy mi a nyelvhelyesség«.

Élet és Irodalom

Érdekes ez a közbeszúrt megjegyzés: *ha őszinte merne lenni*. Ezek szerint a nyelvészek 1931-ben nem merték őszintén megmondani, hogy nyelvhelyességi kérdések nem érdeklik őket, s voltaképpen nem is tudják, mi a nyelvhelyesség, például hogy miért volna helyesebb a *Sopronban lakik*, mint a *Sopronba lakik* (vagy fordítva). Nem vagyok meglepve: ma is sokan értetlenül, sőt támadóan reagálnak arra, ha mi, nyelvészek őszinték merünk lenni, és kijelentjük: nem tudjuk (és nem is akarjuk) megmondani, hogy az anyanyelvűek által használt alakok közül melyek „helyesek” és miért.

A napfelkelte

A nyelvhelyesség olyan, mint a napfelkelte. Tudjuk, hogy napfelkelte mint csillagászati esemény nem létezik, mégis számon tartjuk és beszélünk róla. Ugyebár a csillagászat bebizonyította: a Nap nem kel föl, csak áll a helyén, a Föld viszont forog, s ezért a szemlélő úgy látja, mintha a horizonton fölkelne a Nap. A csillagászok beletörődtek, hogy ezt az optikai csalódást továbbra is „napfelkeltének” nevezzük - végül is nincs a névvel semmi baj, ha mindenki tudatosította, hogy téves, és csak egy benyomást fogalmaz meg és nem az objektív valóságot.

A nyelvhelyesség pontosan ilyen. A *Sopronban lakik* és a *Sopronba lakik* között a nyelvész nem tud helyességi különbséget tenni, mert mindkettőt mondják anyanyelvi beszélők (sőt, inkább csak a másodikat használják, magam is így beszélek), s mindkettő ugyanazt fejezi ki. Gombocz idézi az erdélyi Gyergyai Ferenc *Magyarosan* című művét (1872): „*Ban, ben* nincs a magyar nyelvbe [!]. A magyar nép nem beszél *ban, ben*-nel, szájából mindenütt csak *ba, be* hallik.” Ez bizony így van: a *-ban, -ben* gyakorlatilag kiveszett a természetes beszélt nyelvből. Ha mégis úgy érezzük, hogy a *Sopronba lakik* „helytelen”, akkor ez (mint a napfelkelte esetében) csakis a szemlélő nézőpontjából lehet értelmes. Nem a nyelvben van tehát a helyességi különbség, hanem abban, ahogy mi a nyelvre ránézünk. Mellesleg, mint a csillagászok, mi nyelvészek is beletörődhetünk,

hogy a *Sopronba lakik* alakot „helytelennek” nevezzék, ha mindenki tudatosította, hogy ez a címke nyelvészeti értelemben üres, csak egy benyomást fogalmaz meg és nem az objektív valóságot.

A rituális konyha

A nyelvhelyesség olyan, mint a rituális konyha. Bizonyos vallások, kultúrák bizonyos ételeket kerülendőnek, tilalmasnak minősítenek. Így tesznek például a muzulmánok és a vallásos zsidók a sertéshússal. Ha fölteszem a kérdést: „Helyes-e a sertéshús fogyasztás?”, muzulmán olvasóim nyilván nemmel válaszolnak, s így tesznek a vallásos zsidók is. Többi olvasóim viszont, így a kínaiak vagy a keresztények, általában igennel fognak válaszolni, hiszen ők (mint magam is) gyakran és szívesen fogyasztanak sertéshúst, ideértve a szalámit és az édes-savanyú sertést. Ha a tudományt kérdezzük, hogy helyes-e a sertéshús fogyasztás, ő azt fogja mondani: igen, a sertéshús emberi táplálkozásra alkalmas - neki csak ezt jelenti a „helyes”.

Ott van például Isztambul, ahol évszázadok óta élnek egymás mellett egyfelől muzulmánok és zsidók, másfelől keresztények. Ám nem tudunk arról, hogy népegészségügyi szempontból (élettartam, gyermekszám, megbetegedés stb.) a sertéshús különbséget okozott volna a csoportok között. Ha pedig nincs ilyen különbség, akkor az egész sertéshús-tilalom jelképes értékű. Bizonyos csoportok azért tartózkodnak a sertéshús fogyasztásától, mert ők azok, akik. Mert ezt hagyományozzák nemzedékről nemzedékre, ezt tartják tisztességes viselkedésnek, ezt tanítják szent irataik. A rituális konyha eszköz arra, hogy elkülönüljenek másoktól. Hogy az egyik ilyen eszköz éppen a sertés, az csak a hagyományon múlik, hiszen a sertéshús fogyasztásának Párizstól Pekingig nem látjuk olyan káros következményeit, amiért indokolt volna a tilalmat általánossá tenni. (Ahogy a forralatlan tej ivását a civilizált világban megszüntették, s a dohányzást is visszaszorítják, mert ezeknek egészségkárosító hatásuk kimutatható.)

Nálunk otthon nem volt szabad azt mondani: *eszek, iszok*. Én is így neveltem gyermekeimet, mondván, hogy ez így helyes. De ugye világos: ez rituális helyesség. Amikor azt mondtam a gyerekeknek: „Nem *eszek*, hanem *eszem*”, azzal valójában azt mondtam: „Így mondd, mert mi azok közé tartozunk, akik így mondják.” Ha valaki azt mondja: *eszek*, az nem a magyar nyelv ellen vét (ahogy a szalonnába harapó muzulmán se a sertéshús ellen vét), hanem a literátus hagyomány, a művelt norma, vagyis a kultúra egy szelete ellen. Mert a kultúra ilyen indokolhatatlan korlátozások hálójából áll. „Mi nem ehetünk sertést, mert muzulmánok vagyunk”: ez az étkezési helyesség. „Mi nem mondhatjuk, hogy *eszek*, mert művelt magyarok vagyunk”: ez a nyelvhelyesség. Racionális oka egyiknek sincs.

A múltkor odajött egy hallgató - értelmes, nyílt eszű vidéki fiú - s azt mondta: „Tanár úr, itt Pesten olyan furcsán beszélnek, összekeverik az alanyi és a tárgyas ragozást. Mi otthon azt mondjuk: *eszek egy szendvicset*, de *eszem a szendvicset*; itt meg a kettőt összemoszák: *eszem egy szendvicset*, hát helyes ez?!” Látja, milyen érdekes, mondom, a norma vidékenként változik.

A Willendorfi Vénusz

A nyelvhelyesség olyan, mint a Willendorfi Vénusz. A „helyes” formák szebbnek tűnnek használóik számára, ám ez változik az idővel. A kérdéses szobor nekünk csúnya, arca nincs, lógó mellek, széles csípő, egy nagy reprodukciós masina az egész. Pár ezer évvel ezelőtt ez lehetett a nő szépségideál, ezért nevezték el a régészek találóan Vénusznak.

„Nyelvújítóink sokat foglalkoztak a szavak szépségével”, mondja Gombocz, majd idézi Kazinczynak Berzsenyihez írott levelét: „*Nyögdécselni* - írta Kazinczy -, ezt a szót valaha én faragtam. Azt hittem, hogy szép. Nem: *nyögdelleni*, ez szép.” Ó, mily távol vagyunk Kazinczy szépségideáljától, nyelvi világtól! De ha nyelvét akkor szépnek tartották, szép is volt. Mint a Willendorfi Vénusz.

„Manapság”, mondja 1931-ben Gombocz, „elég gyakran hallani efféle kérdő mondatokat: *Meg-e jött? Nem-e látod?*” Majd így folytatja: „Szarvas Gábor szerint, aki erre a szórendre ugyancsak haragudott, idegen hatás, borbélyok és cselédek terjesztették el.” Az ember beleborzong: mon Dieu! Borbélyok és cselédek!... Ugye tetszenek érteni, hogy a nyelvész az ilyen ítélkezéssel nem vállal közösséget, és nem kíván „haragudni” az általa vizsgált nyelvi jelenségekre - ha így tenne, nem volna tudós. Gombocz ezután türelmesen elmagyarázza, hogy a magyar nyelv története során háromféle megoldás létezett a kérdő -e (vagy -é) szócska elhelyezésére: legrégebben a mondat végén (*Nemde két verebek adatnak egy fél pénzen-e?*); később a ma helyesnek tartott módon (*Megjött-e? Nem látod-e?*), végül a Szarvas haragját kiváltó forma, például Zrínyinél (*Nem-é viperákat keblemben neveltem?*). A nyelvész hiányolja az indoklást, hogy miért a középsőt tartja a művelt közízlés helyesnek. Miért nem a legrégebbit? Miért nem a legújabbat? - kérdezi Gombocz, és kérdezem én is, mert most őszinte merek lenni. A válasz: csak. Mert így alakult, ez a konvenció, és ha valaki a műveltek közé akar tartozni, akkor így kell mondania. Punktum.

Olvasóim - ideértve a muzulmánokat és a kínaiakat - nyilván úgy ítélik, hogy a *Meg-e jött?* helytelen, hiszen e lap olvasói abból a körből kerülnek ki, akik ezt az alakot nem használják. (Én se használom.) És itt egy fontos ponthoz érkeztünk: valamely dolognak egy csoport által való konzekvens elutasítása, kerülése ugyanis objektív tény, mely tudományosan kutatható, leírható - csak hogy ezt a tudományt szociológiának (esetünkben nyelvészociológiának, „társasnyelvészettnek”) hívják. Míg a nyelvészet őszintén nem érti, hogy a *Meg-e jött?* alakot miért címkézi bárki helytelennek, addig a szociológia az elutasítás tényét, eloszlását, az elutasítók és elutasítottak kilétét pontosan le tudja írni - öneki a nyelvi tartalom mellékes, olyat is tudna vizsgálni, ha egy csoport sohasem használna *m*-mel kezdődő szavakat. Ebben az értelemben tehát a „helyes/helytelen” címke igenis objektív valóságot fogalmaz meg: azt, hogy bizonyos csoportok hogyan vélekednek és viselkednek. Ha pedig ez így van, akkor létezik nyelvhelyesség - csak ez nem a nyelv ügye. A nyelv anyagot szolgáltat hozzá, de az önkényes válogatás-címkézés nyelven kívüli cselekedet. „A nyelvhelyesség,” vonja le a tanulságot Gombocz, „a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvészociológia problémája”.

A gumiszoba

A nyelvhelyesség olyan, mint a gumiszoba. Kidühöngheti magát benne mindenki. Nem tudom, létezik-e a valóságban gumiszoba: ez - állítólag - az elmegyógyintézet egyik szobája, ahol minden gumiból van, hogy az ide bezárt dühöngő kárt ne tehessen magában. A nyelvhelyességet ilyesmire használják sokan, dühüket a világ ellen ezen a címen igyekeznek kitombolni. (Jobb, mintha lövöldöznének.) Az interneten X ezt írta: „Hello Szeretnem megkerdezni nem e tudja valaki ha van egy filmem angolul meg e lehet változtatni a nyelvet magyarra.” Erre Y ezt válaszolta: „Nem-e lehetne-e, hogy tők véletlenül megtanulsz magyarul?! A hecc kedvéért? Na? Próbáld ki, meg fogsz lepődni!” Engem ez a válasz felháborít. Nem elég, hogy Y goromba és nevetlen, de tudatlan is, mert azt hiszi, aki az -e szócskát így használja, az nem tud magyarul. Nem olvasott Zrínyit, nem járt soha vidéken, de van bátorsága egy nagystílusú mozdulattal magyarul nem tudóknak bélyegezni azokat a nemzettársait, akik így beszélnek ma, vagy így beszéltek régen.

Egy finomabb, de veszélyesebb példa. A *Nyelvőr* című folyóiratban valaki kikel a *sulinet* szó ellen: „A *sulinet* szolgálékű, fölülről való terjesztését idegenszerűsége, nyeglesége, fölöslegessége miatt is időszerű lett volna mérsékelni.” Itt az a baj, hogy egy népszerű, de mégis szakmaközeli folyóiratban ontja magából ellenszenvét, s ezt nyelvművelői köntösben igyekszik elfogadhatóvá, sőt indokolttá tenni. Hiszen ő csak nyelvünket félti! Természetesen ahhoz bárkinek joga van, hogy utáljon bármit, például a *sulinet* kifejezést, s ezt meg is írhatja; de ő élesen szubjektív véleményét úgy írja le, hogy nincs benne a „szerintem”, a „számomra”, az „úgy érzem”. Efőltt eljárt az idő. Olyan ez, mint a száz évvel ezelőtti útikönyvek, melyek az adott országról azt írták: „Lakói piszkosak és primitívek, de igen jólelkűek.” Ilyet ma már akkor se lehet leírni, ha igaz.

Az erkölcs

A nyelvhelyesség olyan, mint az erkölcs. Akkor is be kell tartani, ha nincs értelme. Egyre inkább ki merjük mondani őszintén, hogy nincs értelme, és ez sokakat megriaszt, mert könnyebben tudnak korlátokat betartani, ha valami „igazi” indokot kapnak mellé. Sajnálom. A szimbolikus kulturális előírások indoklása a történelem folyamán fokozatosan halad a puszta jelképesesség beismerése felé. Ettől nem válnak kevésbé fontossá; de kevesebb tévedés övezi őket. Régen a muzulmánok azt mondták a gyerekeknek, hogy ha eszik a sertéshúsból, meg fog betegedni, mert igazhívő gyomor azt nem bírja. S mint láttuk, ma is vannak magyarok, akik azt hiszik, hogy aki így beszél: *nem-e tudja*, az nem tud magyarul.

A nyelvhelyesség normakövetést, csoporthoz való azonosulást, szerepvállalást jelent - avagy ezek hiányát, tudatos vagy ösztönös megtagadását. Ezek a választások összefüggnek az iskolázottsággal, a személyiséggel, az újhoz és a régihez való viszonyulással, a többségi vagy kisebbségi helyzettel. Nem nyelvi alapú döntések, melyek a nyelvhasználatban valósulnak meg. Hogy egy adott évtizedben mi a helyes magyarság, azt a közerkölcs szabályozza, tehát konvenció, egyfajta közmegegyezés. Így van ez a hajviselet, az öltözködés, a nemi élet, az egyházi temetés és még sok dolog vonatkozásában, melyeket ugyanilyen finom társadalmi megegyezés-háló vesz körül és szabályoz.

A fentiekből egyáltalán nem következik, hogy a nyelvhelyesség ne volna fontos és követendő. Szerintem kívánatos, hogy az emberek odafigyeljenek rá, ismerjék, és ha nincs okuk nem betartani, tartsák be. Csak azt nem szabad hinni, hogy értelme van, hogy nyelvészetiileg igazolhatóan jobbak vagy szebbek vagy magyarosabbak a „helyes”, mint a „helytelen” alakok. Nincs napfelkelte, s ha ezt megértettük, nyugodtan beszélhetünk napfelkeltéről. Nincs nyelvhelyesség, s ha ezt megértettük, nyugodtan betarthatjuk a nyelvhelyességi konvenciókat.

 [nyomtatás](#)